

S T A V E B N Í R Á Z O B C Í , L I D O V Ý D Ů M A B Y D L E N Í

Kraj při bývalé zemské hranici mezi Olešnicí a Jimramovem byl osídlen až ve vrcholném středověku. Kolonizace pomezího hvozdu, protknutého jen obchodními stezkami, na jihu haberskou a trstěnickou na severu, probíhala pozvolna a podíleli se na něm feudálové světští i církevní. V zakládající listině opatovického kláštera, datované k roku 1073 (jde však o falzum z 12. století), se v majetku kláštera uvádí také *újezd olešnický*, jehož hranice tvořily na západě řeka Svatka, na východě Svitava a na severu *bílé kameny* (patrně vápencové skály mezi Olešnicí a Bohuňovem) a pustý les, kterým vede zemská stezka. Vedle klášterů kraj kolonizovala feudální šlechta, páni z Kunštátu (Obřan), páni z Lomnice a Pernštejnové. Nejsevernější výběžek kunštátské kolonizace bylo panství skalské u Jimramova, k němuž náležel i Sulkovec, poprvé zmiňovaný při prodeji statku roku 1459. Koncem 16. století byl Sulkovec připojen ke kunštátskému panství a jeho součástí zůstal až do zrušení patrimoniální správy (1848). Nejstarší osudy Polomi jsou spojeny s panským rodem Pernštejnů. Při první zprávě o vsi z roku 1348 se uvádí jako součást zboží, náležejícího k hradu Zubštejnu. Po různých majetkových převodech připadl Polom od 16. století ke kunštátskému panství a sdílel podobné osudy jako Sulkovec.

Protože ani u jedné z vesnic neznáme bližší okolnosti jejich založení, musíme se opřít při rekonstrukci stavebního vývoje o hmotné prameny, jakými jsou zástavba sídla a rozdělení obdělávané půdy, tj. plužiny. Určitá pravidelnost jejich zástavby i scelená plužina ukazují na jednotný kolonizační plán. Usedlosti byly v případě Sulkovce situovány kolem návesního prostoru a stály na počátku svých polností, soustředěných do jednoho záhumenicového pásu. Záhumenice se táhla od statku až na hranice katastru. V Polomi pravidelný návesní prostor chyběl z důvodu nepříznivého terénu. Osu vesnice vytvářela k jihu se svažující široká úžlabina, kterou protékal potok a vedla cesta. Ale také zde byla plužina soustředěna do záhumenic, pokud to horský terén dovoloval. Sulkovec i Polom náležejí tedy k vesnicím, založeným během velké středověké kolonizace. Jde o sídelní typ lesní návesní vsi se záhumenicovou plužinou, charakteristický pro tuto část Českomoravské vrchoviny.

Vedle historických pramenů se vztahují k původu a názvu vesnic různé pověsti, jimiž si obyvatelé vysvětlovali založení své obce a další památné události z jejich dějin. Podle vyprávění stará Polom stávala pod Havlovým lesem. Selský rod tohoto jména vlastnil půllán čp.11, jehož

pozemky se táhly od dědiny východním směrem k panskému lesu, zv. Horní. Jak uvádí polomská školní kronika, nacházely se tam základy obytných staveb. Proč se vesnice přemístila na nové místo, ale pověst neobjasňuje. Z etymologického rozboru místního jména Polom (Polomy, Polomí) vyplývá, že vesnice byla postavena v místě *polomu*, tj. na kuse lesa, který byl polámaný větrem nebo sněhem.

Sulkovec měl podle pověsti založit kočí, který sloužil na kunštátském panství. *První ... dům prý stál na tom místě, kde je nyní číslo 5 (u Nykodýmů) a skutečně až podnes se tam říká „u Kočích“* (podle školní kroniky). Lidová etymologie jméno obce odvozovala od sluk, vodních (bahenních) ptáků, kteří hnízdili na vlhkých lukách v jejím okolí, proto také sousedé vesnici nazývají *Slukovcem*. Z odborného hlediska dostala obec jméno po svém, prameny nedoloženém, zakladateli. Místní jméno bylo utvořeno ze zdrobnělého osobního jména Sulek přivlastňovací příponou -ovec. Tolik k historii nejstaršího osídlení.

Počet usedlostí, selských gruntů a tím záhumenic, který byl stanoven při založení vsí, se podstatně neměnil až do 17. století. Podle tzv. *druhé lánské vizitace* z roku 1674 bylo v Sulkovci 12 gruntů osedlých, nové pusté tři, starý pustý jeden; Polom měl 11 domů osedlých. Když byl na konci 18. století sestavován nový soupis poddanské půdy, tzv. *Josefinský katastr*, projevil se v něm důsledek domkářské kolonizace nárůstem počtu domů. Úřední sumáře vykazují v Sulkovci třicet domů, v Polomi 22 domů, tedy dvojnásobný počet oproti stavu před sto lety. Tyto domy vesnických řemeslníků a bezzemků vznikaly na obecní půdě, v Sulkovci zaplňovaly náves, v Polomi se stavěly různě na volných parcelách před nebo mezi selskými statky.

Důležité poznatky o stavebním vývoji obou vesnic přinášejí *indikační skici stabilního katastru*, vyhotovené na základě patentu císaře Františka I. Tyto katastrální mapy vznikly na podkladě podrobných zeměměřičských prací a obsahují jednak plán vesnice (intravilán) s vyznačením použitého stavebního materiálu, jednak zbylou část katastru (extravilán), kde byl zaznamenán charakter pozemku, tj. pole, louka, les, pastvina apod. Indikační skica Sulkovce vznikla roku 1826. V obci žilo deset selských a šest podsednických rodin, chalupníků měla 21 a spolu s farou vykazovala 38 domů. Pozemková držba byla rozdělena do 17 záhumenic, a to následujícím způsobem:

Číslo	Majitel	Číslo domu	Poloha trati
1	Just Ignác	2	podél silnice do Nyklovic

2	Jílek Josef	3	od chalupy na hranice s Bystrým
3	Novotný Václav	4	od chalupy na hranice s Bystrým
4	Kočí Jan	5	od chalupy na hranice s Bystrým
5	Zelený Josef	8	od chalupy na hranice s Bystrým
6	Jílek Pavel	9	od chalupy na hranice s Nedvězím
7	Smrček Matouš	18	od dědiny na hranice s Nedvězím
8	Škorpík Antonín	12	od chalupy na hranice s Nedvězím
9	Mareček Josef	15	od chalupy na hranice s Nedvězíčkem
10	Jandl Ignác	17	od chalupy na hranice s Nedvězíčkem (2/3 k č.17, 1/3 fara)
11	Smrček Matouš	18	od chalupy k Malému Ubušínu
12	Jakubec Jan	19	od chalupy k Malému Ubušínu
13	Halva Josef	20	od chalupy k Malému Ubušínu
14	Šimek Jan a	21	od chalupy k Malému Ubušínu, různí majitelé od dědiny k Polomi
15	Dvořák Jan	22	od domu podél hranic s Polomí
16	Vávra Martin	24	od chalupy na hranice s Nyklovicemi
17	Zbitovský Karel	1	od chalupy na hranice s Nyklovicemi

Podle stabilního katastru byla sociální situace v Polomi roku 1826 následující: z dvanácti sedláků deset vlastnilo po půllánu a dva po čtvrtlánu, na čísle 1 seděl podsedník a 12 domů patřilo domkářům. Záhumenicová plužina byla rozčleněna takto:

Číslo	Majitel	Číslo domu	Poloha trati
1	Ambrož Jan	2	od dědiny na hranice se Sulkovcem
2	Jírů Josef	3	od chalupy na hranice se Sulkovcem
3	Vondra Josef	4	od chalupy na hranice s Veselím
4	Jančík Pavel	8	od chalupy na hranice s Veselím

5	Jírů Josef	7	od chalupy na hranice s Hlubokým
6	Jančík Pavel	8	podél cesty do Hlubokého
7	Ondráček Pavel	9	od chalupy na hranice s Korouhvicí
8	Procházka Josef	10	od chalupy na hranice s Korouhvicí
9	Havel František	11	od chalupy k panskému lesu Horní
10	Břenek Jan	14	od chalupy k panskému lesu Horní
11	Koutný Karel	16	od chalupy ke hranici s Nyklovicemi

Během 19. století a první poloviny 20. století jsme svědky dalšího nárůstu počtu domů, které si staví řemeslníci a dělníci, průmysloví i zemědělští. Po druhé světové válce v důsledku odchodu části obyvatel do pohraničí (*na zabrané*) se snížil počet obyvatel a nová stavební činnost téměř ustává. V druhé polovině 20. století, kdy má demografická křivka v obou obcích trvale sestupnou tendenci, se realizují rekonstrukce stávajících domů, často už pro rekreační účely.

Sulkovec		Polom	
1900	54 domů	1900	33 domů
1950	63 domů	1950	34 domů
1991	44 domů a 14 rekreačních chalup	1991	25 domů 13 rekreačních chalup

Zástavba dvora a dispozice usedlosti

Rolnickou usedlost tvořily obytné a provozní stavby, rozmístěné v určitém pořádku kolem dvora. Zatímco obytný dům s chlévem byl jádrem usedlosti od jejího založení, další hospodářské stavby se připomínají běžně až od 16. století. Dvůr nebyl jen komunikační prostor, ale plnil funkce majetkoprávní.

V 19. století, kdy se vývoj rolnického domu na Horácku uzavírá, selskou usedlost tvořil obytný dům s hospodářskými prostory (komora, maštal), chlév pro hovězí dobytek, chlívky pro prasata, ovčín, stodola, kůlna na vozy a nářadí, výměnkářská chaloupka, pazderna a některé drobné hospodářské stavby (mlíčnice, studna). Dispozice usedlosti, tj. rozmístění staveb kolem dvora, závisela na terénních podmínkách, nicméně vývoj směřoval k pravidelným

uzavřeným formám trojbokým a čtyřbokým, které plně vyhovovaly drsným klimatickým podmínkám, které na Vysočině v zimních měsících panují. Uzavřená čtyřboká zástavba zcela převažuje na počátku 19. století v Sulkovci (čp. 2-5, 8, 9, 12, 15, 20, 24). Trojboká zástavba charakterizuje statky čp. 1, 19, 21. Obydlí řemeslníků a bezzemků byla jednotraktová, u chalupníků s hospodářstvím byla do úhlu přistavována stodůlka nebo chlév a vývoj směřoval k uzavření dvora ze tří (čp. 13, 14, 31, 36, 37) nebo všech čtyř stran (čp. 22, 35).

V Polomi, kde přírodní podmínky bránily pravidelné uzavřené zástavbě, se na indikační skice objevuje často trojstranná zástavba dvora (čp. 1, 5, 8, 13, 17), méně dvoustranná (čp. 7, 9). Uzavřenou trojbokou zástavbu (s o samotě stojící stodolou) měly grunty čp. 2-4, 10, 11, čtyřbokou čp. 16. U domkářských usedlostí převažuje zástavba úhlová.

Uzavřená zástavba dvora je typická i pro sousední českou oblast Poličska a pro bývalý německý jazykový ostrov na Hřebečsku.

Stavební materiál a konstrukce domu

Tradiční lidový dům vždy využíval stavební materiál přírodního původu, z nejbližšího okolí a snadno opracovatelný. Takovým materiálem bylo na Českomoravské vrchovině dřevo. Dřevo jako stavební materiál převažovalo i v Sulkovci a Polomi až do 19. století. Ještě na indikační skice stabilního katastru (1826) je zaznačeno, že v Sulkovci byly všechny usedlosti dřevěné až na faru a *pazdery* (sušírny lnu) u gruntů čp. 1 až 5. Dřevěná byla i škola, která měla popisné číslo 25. Zděnou obytnou část měl jen statek čp. 23 a chalupy čp. 6 a 22.

V Polomi ukazuje indikační skica, že se zde celodřevěné usedlosti už ve dvacátých letech 19. století nevyskytovaly. Grunty měly obytnou část zděnou, ze dřeva byly jen hospodářské budovy, především stodoly a některé *pazdery* (např. u čp. 3, 9 -11). Stejně tak kombinaci zdiva a dřeva lze najít u domkářských usedlostí, z nichž některé jsou vyznačeny jako celozděné (čp. 6, 12, 20, 22, 25).

Otázkou zůstává, jak tyto rozdíly vysvětlit. Spíše bychom předpokládali, že Sulkovec, větší vesnice s farním kostelem, u hlavní cesty spojující Olešnici s Jimramovem, bude mít domy z tvrdého materiálu dříve než Polom. Protože hospodářská situace obou vesnic byla přibližně stejná, nabízí se vysvětlení, že označení stavebního materiálu na indikační skice není přesné. Jak víme, často měl obytný dům jen zděnou černou kuchyni a hospodářské prostory, ale světnice zůstala dřevěná. Napovídá by tomu i údaj z polomské školní kroniky, že koncem 19.

století je z cihel a kamene vystavěno 19 domů a ze dřeva 12 čísel; z jedenácti stodol bylo sedm dřevěných a čtyři zděné.

Stavební dřevo z rovných jehličnanů (smrk) se na obytný dům a chlévy tesalo a srub byl v rozích přeplátován spojem *na rybinu*. Spáry mezi jednotlivými trámy utěsnila vymazávka *maskou hlinou*, smíšenou s plevami a štětinami, aby nepraskala a nevypadávala. Zachycovala se také dřevěnými kolíčky. Jen u stodol se užívaly neotesané klády nebo jen částečně přitesané a stěny se z důvodu vzdušnosti nevymazávaly. Dřevo po čase ztmavlo a dostalo stříbrný nádech, charakteristický pro roubené stavby z kuláčů. Poslední dřevěná stodola stojí v Sulkovci u čísla 21.

Roubené stěny obytného domu z tesaných trámů se před drsným horským podnebím různě chránily. Stěny se lícily vápnem, které po čase vytvořilo souvislou vrstvu, nebo přímo nahazovaly hliněnou omítkou - dávaly se *do kožucha*. Byla snaha, aby připomínaly zděné stavby, které byly hodnoceny více než dřevěné. Bílení stěn se provádělo obvykle každý rok, např. před poutí. Pokud vápenné mléko obsahovalo mořidlo, stěny dostaly lehce namodralý tón. Když stavba měla omítnutou kamennou podezdívku, lícila se na černo nebo šedě, jako tzv. podrovnávka.

Nahrazování dřeva tvrdým stavebním materiálem postupovalo pozvolna po celé 19. století, ale ještě roku 1889 měl Sulkovec ze 43 domů více jak polovinu dřevěných, tj. 24 čísel. Nejdříve bylo dřevo nahrazováno nespalnými materiály v prostoru černé kuchyně, kde se manipulovalo s otevřeným ohněm, a pak v hospodářské části domu (maštal, komora), jež rychleji podléhala zkáze. Nejdéle zůstávala roubená světnice a výměnkářská světnička. Svědkem takové stavby je selská usedlost čp. 13 v Polomi.

Teprve, když usedlost vyhořela nebo úplně zchátrala, byla celá novostavba postavena z kamene, kombinovaného s pálenou a nepálenou cihlou. Jak uvádí sulkovecká školní kronika: *r. 1887 vyhořel dne 15. máje bývalý dlouholetý starosta p. Jos. Jílek č. 3. Ačkoliv stavení bylo rozsáhlé a celé ze dřeva, přece nestalo se větší neštěstí.* Ještě téhož roku lehla popelem dřevěná pazderna náležející k Marečkově gruntu čp. 15 a ten byl podle rodinné tradice postaven celý z tvrdého materiálu po požáru roku 1907.

Stavební kámen byl získáván z různých zdrojů. Měkká opuka žlutavé barvy (lidově *vopuk*) se dovážela z lomů v Jedlové a ve Stašově, bývalých německých obcí severně od Bystrého. Vedle toho si kámen chystal stavebník i na vlastních pozemcích, např. v lesních

sutích nebo ho vybíral z hromad na polích. Tak byla postupně rozebrána i skála v tzv. Janově pekle. Cihly se vyráběly za pomoci rodiny a sousedské výpomoci nedaleko staveniště, na zahradě, pokud se tam našla vhodná jílovitá hlína. V Polomi cihlářskou hlínu kopali v obecním hliníku pod Havlovým lesem. Nakopanou hlínu lidé zpracovali šlapáním a pak nabíjeli do dřevěných forem. Po usušení polotovary vypálili v polních pecích, vytápěných dřevem. Kupované cihly byly z Bořínova u Nedvědice a z Boskovic. Pálených cihel se užívalo k vyzdívání sklepů a kleneb v obytných a hospodářských prostorech, kde nahradily původní trámové stropy.

Menší domkářské stavby byly někdy zděné z nepálených cihel, tzv. *vepřáků*. Protože byly levnější, lze je najít i na selských usedlostech v místech, která nejsou tektonicky namáhána. Zatímco nepálené cihly spojovala hliněná malta, kámen a pálená cihla se zdily na maltu vápennou. Vápno dováželi vápeníci z Lažánek u Tišnova; z místních zdrojů ho pálili ve vápenkách v Trhonicích u Jimramova a v Bystrém.

Kamenné zdivo neslo vápennou omítkou, jemně hlazenou. *Na opuku omítka sedí, ale nedrží dlouho*, rozhodl její kvality jeden z pamětníků. Omítnuté stěny se olíčily vápnem, podrovnávka tmavě. Barevně pojednané stěny jsou novější záležitostí. Režné, neomítnuté zůstávaly někdy stěny stodol, kde se kámen kombinoval s pálenou cihlou.

Střešní krytina převažovala v obou obcích na konci 19. století ještě dřevěná. Údaj najdeme v Hasičské kronice, vydané roku 1898 na počest 50. výročí vlády císaře Františka Josefa I.: *Obec Sulkovec má 42 domů, s krytbou většinou šindelovou*. Stejně tak *Obec Polom čítá 30 domů, s krytbou šindelovou*. Šindel se strouhal pro vlastní potřebu podomácku; vedle toho se šindelářstvím živilí místní lidé a některé obce v okolí (Fryšava, Prosetín). Šindelová krytina byla nahrazována nehořlavými materiály, eternitem, pokládáným přímo na šindel, nebo břidlicí, tzv. *šifrem*, jenž se těžil nejbliže ve Lhotě u Olešnice. Menší usedlosti kryl také térový papír. V meziválečné době se rozšířilo užívání cementové krytiny, vyráběné ve Víru.

Jako univerzální typ střechy je v obou obcích rozšířena střecha sedlová, dvouokapová, uzavřená mírně zasunutými štíty. Štít obrácený *do dědiny* byl zdobnější, tvořila ho dekorativně skládaná dřevěná lomenice (*svisle*) nebo ve vyzděné podobě štít s plastickými ozdobami a s různě tvarovanými okénky. Štíty měly trojúhelníkový nebo lichoběžníkový tvar, dole vyrůstaly z malé stříšky (*přístřešek*), která je oddělovala od domové stěny, nahoře byly zakončeny přečnívající stříškou, tzv. *kuklou*, či seříznuty polovalbou. *Záklop*, zesponu uzavírající kuklu, stejně jako deska pod kuklou byly místem, kam se zaznamenávaly různé texty, jako údaje o

stavebníku, datu postavení domu a veršované průpovídky, doprovázené ornamentální malbou. Autory nápisů a výzdoby byli v 18. století učitelé, jak se dovídáme z pamětí sulkoveckého kantora Tomáše Jurena (1750-1827): *Jednoho času stavěl sobě jistý člověk v Malém Ubušíně chalupu a požádal mě, abych jemu dle obyčeje jeho náklad a leta, kdy jest stavěno, na svisle té chalupy zaznamenal.*

Ostatní plochu dřevěného štítu zaplňovalo různě skládané deskové bednění se spárami, překrytými lištami. Nejjednodušší variantu tvořily vertikálně přibité desky, jak je zachováno v Polomi čp. 14. U památkově chráněného domu čp. 34 v Sulkovci se zachoval štít, jehož plochu uprostřed rozděluje svislá laťka na dvě části. Bednění je provedeno rovnoběžně s rovinou střechy, šikmo k této ose. Hlavně u velkých selských usedlostí byl štít rozdělen do čtyř polí s prkny skládanými do kosočtverce nebo naopak diagonálně do X, protože umožnil použití i kratšího materiálu. V Polomi byl takový štít rekonstruován u rekreačního domu čp.

Aby byla půda (*na stropě*) vzdušná a světlá, vyřezávalo se ve dřevěném štítě několik otvorů, jejichž počet závisel na velikosti štítu a na tom, jestli byla v podstřeší sýpka. Počet otvorů se pohyboval od jednoho do čtyř, tvar měly různý, nejčastěji hvězdčovitý.

Také zděný štít vyrůstal dole z malé stříšky, nahoře mohl být seříznut polovalbou. Výrazné, plasticky zdobené štíty v Sulkovci ani Polomi nenajdeme, protože chudoba kraje takové výzdobě nepřála. U rozsáhlého zděného statku čp. 2 v Sulkovci se dekorativní stránka domovního štítu omezila na zoubkový vlys a různě tvarovaná okénka.

Prostorové členění domu. Bydlení a nábytek

Obytný dům měl pevnou dispozici, která byla prověřena a ustálena tradicí. Horské hospodářství s důrazem na chov dobytka vedlo ke vzniku smíšeného komorově chlévového typu domu, který v zimních měsících, v době klimaticky značně nepříznivé, umožňoval vstup do chléva přímo z domu. Komunikační osu domu tvořila síň. U selských statků byla dostatečně široká, v případě potřeby i průchozí se vstupem na dvůr i k přístupové cestě či do zahrady. Původně neměla ani zpevněnou podlahu, stačila jen udusaná hlína, která se pravidelně vyspravovala jílem. Aby se neprášilo, zamíchaly se do jílu kravěnce. Pevnější povrch získala síň po vyložení velkými plochými kameny, *placáky*, zasazenými do hliněného podkladu. Takový síňový prostor působil majestátně a pokud se ještě zachoval, zanechává v náhodném návštěvníkovi dojem starých časů. Novější povrchová úprava s dlažbou nebo betonem je záležitostí 20. století.

Ze síně se vstupovalo do dalších obytných a hospodářských prostor domu. Hlavní a původně jedinou obytnou místností horáckého domu byla světnice, v místním nářečí nazývaná *seknica*. Její okna směřovala *na dědinu* i do dvora a svými rozměry umožňovala, aby se zde soustřeďoval nejen rodinný život majitele usedlosti a čeledi, ale také aby se tu mohly v zimních měsících vykonávat hospodářské práce. Na tkalcovském stavu, *verštat*, se tkalo pro vlastní potřebu plátno nebo pro faktora i jiné látky, opravovalo se a vyrábělo potřebné nářadí, předl vypěstovaný len, dralo peří.

Nábytek měl v tradiční horácké světnici své pevné místo. Stolový kout v rohu proti topeništi a dveřím sestával v polovině 19. století z vlastního stolu, rohové lavice, jednoho, dvou *lenůšků* (židlí); to doplňovala koutní skříňka (*jarmárka*) a police na parádní nádobí (*kranec*). V katolických rodinách na stěně nad stolem visel dřevěný kříž se svícenými kočičkami a kvítím, vedle něho na skle malované obrázky s výjevy ze života Ježíše Krista, P. Marie a různých svatých - pomocníků v neštěstí a bolestech. U evangelíků zde nacházíme Desatero, citáty z Bible, upomínky na vydání tolerančního patentu.

K ostatnímu nábytkovému vybavení světnice patřila malovaná skříň a zejména malovaná truhla, kterou si přinášela s sebou každá nevěsta. Stála zde také postel pro hospodáře a jeho ženu. Ostatní členové rodiny spali různě, nejmenší dítě v plachtě, *konoušce*, zavěšené na stropním trámu, další děti na lavicích a na peci, pacholek v maštali, náhodní pocestní na slámě na zemi. Když přišly do módy prádelníky, sloužily zásuvky ke spánku malým dětem, podobně jako tzv. *kanape*, dřevěná rozkládací lavice.

Vedle vstupních dveří stálo otopné zařízení. Bylo rozměrné, takže zabíralo v menší světnici až čtvrtinu její plochy. V 18. a 19. století sestávalo z pece na chleba a kachlových kamen, v nichž byl vestavěn hrnec na ohřívání vody a trouby. Zatímco klenutou pec vyzdívali z cihel nebo kamene zedníci, kachlová kamna byla dílem specializovaných kamnářů. V kraji byly vyhlášené svratecké kachle, v Sulkovci pamatují jako poslední kamnáře z Poličky.

Už jen nejstarší pamětníci si vzpomínají na vaření v kuchyni *na důlku*, tj. na otevřeném ohni pod širokým komínem, který odváděl kouř z pece i kamen. Komín byl postaven v původní *černé kuchyni*, situované vedle světnice a síně. Jednak se odtud přikládalo do kamen a pece, jednak zde bylo možno přímo vařit.

V 2. polovině 19. století se topeniště modernizuje zaváděním kachlových sporáků, které měly plotnu v kuchyni a tzv. *kopku* ve světnici. Ve velkých usedlostech se buduje velká

kuchyně a do ní se soustřeďuje denní život rodiny. Staví se zde v celku i kachlový sporák. Pec zůstává ve světnici nebo se přemísťuje jinam, ale zůstává v domě až do poválečné doby, kdy domácí pečení chleba končí.

Vedle světnice, na šířku černé kuchyně, byla vydělována světnička pro výměnkáře, pokud statek neměl výměnkářskou chaloupku. Vybouráním příčky vznikla zmíněná novodobá kuchyně.

V souvislosti s obecným kulturním vývojem se původní rozložení nábytku uvolňuje. Malované skříně a truhly opouštějí světnici a v síni, komoře či na půdě dožívají své poslání. Světnici, sloužící jen na spaní, zaplňuje zakázkový městský nábytek. K uložení prádla slouží zásuvková komoda (*kostn*), na jejíž horní ploše se vystavovaly rodinné památky. V katolických rodinách zde kolem *kříže pod šturcem* stály porcelánové poutní P. Marie ze Křtin, Vranova, Sloupu i vzdálenějších míst, klečící andělíčky, svícný, vázičky s umělými květy a památeční sklenice, cenné doklady horáckého sklářství. Na stěnách se objevují zvětšené portréty rodičů (*bábinky a dědouška*), fotografie z vojny i barvotisky s náboženskou tematikou.

V síni stála dřevěná skříňka (*špajska, jarmárka*) se zásuvkami a policemi, na uskladnění menšího množství mouky a potravin, *aby byly hospodyni po ruce*.

Hospodářské prostory a stavby

Druhá část obytného domu sloužila k hospodářským účelům. Ze síně vedly schody na půdu (*na strop*), kde byla *sejpk*a na obilí; ze síně se sestupovalo do sklepa, pokud byl dům podsklepen. Přímo ze síně (ale také dveřmi ze dvora z *náspí*) byla přístupná *maštal*, sloužící k ustájení koní. Přednostní péče, kterou hospodář věnoval koňům, souvisela původně s potažní robotou a důležitostí koňského potahu při zemědělských pracích. Dřevěné bednění *maštal* rozdělovalo většinou na tři stání (pro pár koní a hříbata), sypké krmivo koně dostávali do tesaného kamenného koryta, píciny za dřevěné žebřiny pověšené na zdi nad korytem. Péči o koně byl pověřen čeledín, pacholek, který měl v *maštali* i jednoduché dřevěné lůžko, *palandu*, kde v zimních měsících přespával. Když na statku sloužil i pohůnek, mladší chlapec, spal i on v *maštali*. Chomouty a postroje na koně se odkládaly na dřevěné háky před *maštali*, jen polstrované *podušky*, které se navlékaly koňům na krk pod vlastní chomout, se odnášely do tepla do kuchyně, aby zůstaly suché a nestudily.

Vedle *maštale* se vstupovalo do komory, označované podle klenutí jako *kvelb*. Měla hliněnou podlahu a sloužila k uskladnění hospodářských plodin a potravin (chleba, zelí) a

různých nádob a potřeb (hřebíky, podkovy, díže na chleba, máselnice). Stál zde *ponk* s nářadím, když bylo potřeba něco rychle v hospodářství opravit.

Chlív pro hovězí dobytek byl na statcích situován v samostatném křídle, spolu s tzv. *zezárnou*, přípravnou krmiva. Na gruntě chovali většinou čtyři až osm krav, spolu s mladými kusy. Dále v prostoru dvora stála průjezdná kůlna a chlívky pro vepřový dobytek. Pod kůlnou stály vozy, dřevo a další potřeby, pod střechou se skladovaly pícniny.

Nejvýznamnější hospodářská stavba usedlosti, stodola, se běžně připomíná v pramenech od 16. století. Byla situována různě, do prostoru dvora i mimo dvůr do zahrady, kam to z bezpečnostních důvodů nařizovaly ohňové patenty Marie Terezie a Řád k hašení ohně Josefa II. Mimo dvůr stály selské stodoly v Polomi i Sulkovci už na počátku 19. století, kdy byly ještě roubené ze dřeva. I když dřevo postupně ustoupilo tvrdému materiálu, prostorové členění stodoly zůstalo až do 20. století stejné. Širokými vraty, umístěnými v delší okapové straně stavby, se vjelo na rozměrný průjezdný mlat, oddělený po stranách nízkým dřevěným bedněním, *vplotěmi*, od tzv. *párníků*. Zatímco na hliněném mlatě se obilí až do 2. poloviny 19. století ručně mlátilo cepy, párníky sloužily k uskladnění nevymláčeného obilí a pak slámy. Na horním *pjatře* se skladovala rovněž sláma. V případě potřeby se stodola rozšiřovala o kůlnu k uskladnění povozů a strojů nebo o jednoduché přístřešky na plevy, dřevo apod.

Přechodný tvar mezi starou dřevěnou a novodobou zděnou stodolou představují stavby se zděnými pilíři, mezi nimiž je prkenná, tyčová nebo trámková výplň. Celozděné stodoly, budované od konce 19. století z opuky a pálené (nepálené) cihly, měly i tvrdou nehořlavou krytinu, která nahradila starší šindel. Když se tradiční hospodářství mechanizovalo, se zakoupením mlátičky se povrch mlatu zpevňoval, ve 20. století vybetonováním. Stodoly drobnějších usedlostí domkářských měly menší rozměry (často jen mlat), odpovídající potřebám hospodářství a množství úrody. Byly včleněny do prostora dvora naproti obytnému stavení.

Od 16. století se začínají na statcích budovat také výměnkářské světničky, z nichž se postupně vyvinuly samostatné stavby zakomponované do prostoru dvora nebo mimo něj. Pokud *chaloupka* nebyla obydlím výměnkářů, sloužila jako příbytek podruhům, kteří na statku pracovali. Měla stejné prostorové členění jako obydlí hospodáře, jen v menším měřítku. Jestliže byly umístěny mimo dvůr před statek nebo do jeho zahrady, dostávají se různými majetkoprávními převody i do cizích rukou. Roku 1889 napočítal sulkovecký kronikář v obci dvanáct výměnkářských chaloupek.

V souvislosti s rozvojem lnářství vznikaly na Horácku v 18. století samostatné stavby určené k jeho sušení, tzv. *pazdery*. Zpracování lnu patřilo k poddanským povinnostem jak v Sulkovci, tak i v Polomi. Navíc Polomští museli odvádět jako desátek olešnické faře 3 1/3 kloubu vytřeného lnu. Také čeledě, pacholci a děvečky, dostávali za svou celoroční práci vedle lněného plátna i lněné semeno.

Protože vrchnostenské i státní úřady zakazovaly poddaným sušit len přímo v usedlostech z důvodu častých požárů, objevují se v zahradách selských statků drobné roubené, v 19. století také kamenné stavby, které uvedenému účelu sloužily. V Sulkovci stálo roku 1889 devět pazderen, v Polomi se v pramenech z počátku 19. století uvádí i pazderna obecní (spolu se stodolou).

Důkladné prosušení lnu se provádělo v pazderenské světnici, kde stála pec nebo kachlová kamna, vytápěná ze sousední vstupní sňky. Vyrosený len se sušil rozprostřen na otopném zařízení a na dřevěné konstrukci, která zde k tomuto účelu byla na podzim vybudována, a pak se lámal a potíral před pazdernou, v případě nepříznivého počasí uvnitř. Po zbylou část roku sloužila pazderna jako obydlí chudých. Za to se *pazderák* při sušení lnu staral o topení a pomáhal při práci, i když na tuto dobu musel vystěhovat svůj skrovný majetek ze světnice jinam.

S úpadkem lnářství od konce 19. století dřevěné pazdery dožily, kamenné stavby se staly obytnými domy, které po přistavení dalších hospodářských prostor (chlév) nic neodlišuje od domkářských usedlostí. Jen mezi starší generací se udržuje povědomí o jejich původním poslání. I když pazdery nebyly u všech statků, jsou charakteristickou součástí horáckého lidového stavitelství a upomínkou na kdysi slavné lnářství.

Už jako o technické stavbě, související s průmyslovým zpracováním lnu, se musíme zmínit o polomské *tírně*. Byla postavena koncem 19. století Štěpánem Ondráčkem (narozen 1855), rolníkem, který obchodoval se lnem. I když tírna pracovala na stejném principu jako staré pazdery, celý pracovní postup byl už mechanizován. Usušené lněné stonky polámali před třením tzv. valcháři mezi válci, aby usnadnili práci děvčatům při mēdlení. *A byly to děvčata veselý, to musím říct...* vzpomíná Štěpán Ondráček (mladší). Vytřený len se po zvážení a svázání do povřísel uskladnil do stodoly a pak se to odvezlo kdesi za Poličku, dokončil vyprávění Š. Ondráček. Práce v polomské tírně byla zastavena před druhou světovou válkou a budova byla nakonec zbourána, takže jen staří pamětníci ukáží místo, kde za vesnicí stála.

Naše vyprávění o polomských a sulkoveckých chalupách končí. I když se po druhé světové válce podstatně změnil život na vesnici včetně bydlení, lze v Sulkovci i Polomi stále najít stavby, které vypovídají o tradičním horáckém stavitelství a hospodaření. Jde o domy chráněné památkovou péčí (Sulkovec čp. 34, Polom čp.14), ale i o objekty užívané k víkendovému bydlení nebo staršími lidmi po celý rok. Spolu s okolní malebnou krajinou obdivují kouzlo rázovitých horáckých chalup všichni, kteří do tohoto koutu Vysočiny zavítají.